

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Het integratiedebat tussen feit en beleid

Het integratiedebat in Nederland is een beeldenstrijd geworden: de beoordeling van het succes van het Nederlandse integratiebeleid hangt af van het beeld en de interpretatie van feiten. Het herhaaldelijk mislukt verklaren van de integratie is een indicatie van de voortdurende zoektocht naar een effectief en gepast integratiemodel. Maar integratie blijkt een moeilijk te sturen beleidsprobleem. En de harde roep om aanpassing en assimilatie blijkt zelfs onvoorziene en averechtse gevolgen te hebben.

door *Peter Scholten*

De auteur is universitair docent beleid en politiek aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

DE INTEGRATIE IS IN NEDERLAND herhaaldelijk als ‘mislukt’ afgedaan. Eind jaren zeventig werd allereerst geconstateerd dat het gebrek aan gericht beleid zou hebben bijgedragen aan de marginalisering van diverse migrantengroepen, zoals onder meer duidelijk werd door de Molukse acties. Eind jaren tachtig noemde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid (WRR) het tot dan toe gevoerde beleid opnieuw ‘mislukt’, met name omdat op materieel gebied (participatie in arbeid, onderwijs) onvoldoende resultaten waren geboekt. De WRR constateerde destijds dat het beleid te veel was blijven steken in symbolische discussies. In 2002 stelde de Tweede Kamer in een motie opnieuw vast dat het beleid tot dan toe onvoldoende resultaten had geboekt. Dit leidde tot de instelling van een parlementaire onderzoekscommissie, die overigens vervolgens constateerde dat de integratie ‘relatief succesvol’ verliep, maar dat dit inderdaad eerder ondanks, dan dankzij het gevoerde beleid zo was.

Hoewel het mislukken van de integratie een ‘politiek feit’ lijkt te zijn,

leiden pogingen om middels onderzoek het slagen dan wel mislukken van integratie vast te stellen steevast tot felle controverses. Denk maar aan het WRR-rapport *Allochtonenbeleid* uit 1989, dat door critici werd afgedaan als meer een beleidsrapport dan een wetenschappelijke beleidsevaluatie, of aan de Tijdelijke Parlementaire Onderzoekscommissie Integratiebeleid, die zelfs reeds als mislukt werd afgedaan nog voordat het haar conclusies bekend had kunnen maken. Iets in het integratiedebat maakt het moeilijk om op basis van een nuchtere analyse van ‘feiten’ een eind te maken aan de voortdurende controverses over het mislukken van de integratie.

Dit artikel zal ongetwijfeld geen einde maken aan deze resistentie voor feiten. De bescheiden ambitie van deze bijdrage is om een kritische analyse te geven van de relatie tussen feit en beleid bij het integratiebeleid. Hoe komt het dat pogingen om integratiebeleid te evalueren vaak zelf controversieel raken, in plaats van dat ze uitsluitel bieden voor de slepende politieke controverses? Vervolgens zal getracht worden om, zonder zelf een bepaalde definitie van integratie te kiezen, toch een aantal ‘feiten’ op een rijtje te zetten. Als er al sprake is van het mislukken van de integratie, om welke facetten van integratie gaat het dan, en zijn er ook facetten waar het juist beter gaat?

HET INTEGRATIEDEBAT ALS BEELDENSTRIJD

Het herhaaldelijk mislukt verklaren van de integratie is een indicatie van de voortdurende zoektocht naar een effectief en gepast integratiemodel. Dit toont dat het Nederlandse integratiedebat aan te merken valt als een

*Het herhaaldelijk mislukt
verklaren van de integratie is
een indicatie van de zoektocht
naar een gepast integratiemodel*

‘weerbare beleidscontroversie’. Er heerst een voortdurende strijd tussen verschillende ‘beelden’ van integratie, met name tussen de beelden van integratie als participatie, als sociaal-culturele aanpassing of als een vraagstuk van multicultureel samenleven.¹ Eigenlijk is de

vraag wat ‘integratie’ betekent zelden of nooit expliciet en eenduidig beantwoord, al kan men betwijfelen of dit überhaupt mogelijk is.

Dat het ontbreekt aan een eenduidige definitie van integratie, en dat dit bijdraagt aan een kloof tussen feit en beleid, werd enige jaren geleden treffend duidelijk rond een Parlementaire Onderzoekscommissie Integratiebeleid, de commissie-Blok. Op basis van grondig onderzoek concludeerde deze commissie dat de integratie in Nederland ‘relatief succesvol’ verliep. Vooral het feit dat de positie van allochtonen in het onderwijs was

verbeterd, werd geïnterpreteerd als bewijs van een relatief succesvol integratieproces. In het bronnenonderzoek dat aan het commissierapport ten grondslag ligt, werd onderwijs dan ook aangemerkt als de ‘sleutelsector’ voor integratie.

Dit conflicteerde scherp met het dominante ‘beeld’ van integratie in de politiek, waar een veel sterkere nadruk lag op sociaal-culturele en religieuze kwesties. Nog voordat het eindrapport verscheen, werd de commissie zelf onderwerp van controverse. Hoe kon de commissie concluderen dat de integratie relatief succesvol was, terwijl de opdracht van de commissie eigenlijk luidde om te onderzoeken waarom het beleid zo had kunnen mislukken? Bovendien had de commissie juist niet gekeken naar de facetten van integratie die in het politieke en maatschappelijke debat centraal stonden, zoals sociaal-culturele adaptatie, radicalisering en institutionalisering van islam. Tijdens de parlementaire behandeling van de bevindingen van de commissie-Blok wees toenmalig parlementariër Ayaan Hirsi Ali erop dat het geen zin heeft om een commissie het beleid te laten evalueren als er zoveel onenigheid heerst over de beleidsdefinitie van integratie. Feiten waren duidelijk niet altijd toereikend om dit soort controverses te beslechten.²

De beeldenstrijd in het huidige integratiedebat lijkt in Nederland sterk verengd te zijn tot een tegenstelling tussen aan de ene kant het multiculturele model uit het verleden en aan de andere kant een meer assimilationistisch model dat gevolg zou moeten geven aan de culturalisering van het integratiedebat.³ Deze vermeende dichotomie vertroebelt enerzijds het beeld of er eigenlijk wel ooit sprake is geweest van een consistent en coherent multicultureel model in Nederland,⁴ en anderzijds creëert ze een blinde vlek voor alternatieve modellen die sterk zijn geweest in Nederland. Met name de meer liberaal-egalitaire benadering uit de jaren negentig, met nadruk op de sociaaleconomische dimensie, wordt daarbij vaak vergeten; het beleid uit de jaren negentig is moeilijk als ‘multiculturalistisch’ te kwalificeren. Zoals de commissie-Blok in 2004 reeds constateerde, ligt juist op deze sociaaleconomische dimensie de meeste continuïteit van het Nederlandse beleid. Ook de laissez-fairebenadering die meer recentelijk lijkt boven te komen – waarbij de verantwoordelijkheid voor integratie volledig bij de individuele migrant wordt gelegd – wordt door deze dichotomie vaak vergeten.

Uit het voorgaande blijkt dat het geen eenduidige zaak is om te bepalen of ‘de integratie’ goed of juist slecht verloopt. ‘Feiten’ spreken op dit terrein zelden voor zich. Het hangt helemaal van de gebruikte definitie van integratie af welk bewijs relevant wordt geacht en vervolgens ook hoe dit bewijs wordt geïnterpreteerd. Wellicht dat dit verklaart waarom er zo

weinig analyses zijn gemaakt van de effecten van het gevoerde integratiebeleid.

BEDOELDE EFFECTEN

De reeds gesignaleerde dissensus over het te voeren integratiebeleid en de veranderlijkheid van de beleidsdoelen bemoeilijkt de discussie over de effectiviteit van het beleid. Wat in het ene discours wordt gezien als een beleidssucces, kan vanuit een ander discours juist worden beschouwd als het falen van beleid. Denk bijvoorbeeld aan het stichten van islamitische scholen, wat vanuit een multicultureel discours te interpreteren is als bewijs van de succesvolle sociaal-culturele emancipatie van moslims in de Nederlandse samenleving, terwijl het vanuit een assimilatiediscours wordt gezien als een bewijs van falende integratie. Om dergelijke discussies te vermijden zal hier geen uitspraak worden gedaan over het slagen dan wel het mislukken van beleid. Wel is het zinnig om een onderscheid te maken tussen bedoelde en onbedoelde effecten van beleid. Bij bedoelde effecten van beleid gaat het uitsluitend om de vraag of het beleid dat op enig moment in het verleden is gevoerd daadwerkelijk tot de gewenste resultaten heeft geleid. Bij onbedoelde effecten gaat het niet om het al dan niet behalen van de gewenste resultaten, maar veeleer om niet-voorzienne gevolgen van beleid.

Op het terrein van werk en inkomen was bevordering van een evenredige arbeidsmarkt- en inkomenspositie voor etnische minderheden een centrale doelstelling. Hoewel op dit terrein belangrijke resultaten werden geboekt, was deze doelstelling ten tijde van de inventarisatie voor de commissie-Blok nog niet volledig gerealiseerd. In de tweede helft van de jaren negentig was het werkloosheidspercentage onder allochtonen weliswaar gehalveerd, van 22 procent in 1996 naar 11 procent in 2000, maar relatief bleef het veel hoger dan bij autochtonen, ook als men rekening houdt met verschillen in het gemiddeld opleidingsniveau. Rond 2001 bereikte het werkloosheidspercentage bij allochtonen zijn laagste punt, rond 9 procent. Tussen 2001 en 2005 steeg het opnieuw tot omstreeks 16 procent, om vervolgens weer te dalen tot minder dan 10 procent in 2008. Uit de jaarrapportages over integratie van 2009 en 2010 blijkt dat de werkloosheid onder allochtonen sindsdien weer een stijgende trend kent.⁵ Opvallend is dat het procentueel verschil in werkloosheid tussen allochtonen en autochtonen sinds 2001 niet meer verder afneemt, maar zelfs licht lijkt toe te nemen.⁶ Dagevos signaleert een sterke parallel tussen de situatie van nu en die van 2001: in het huidige economische klimaat bevinden allochtonen zich opnieuw in een bijzonder kwetsbare positie, onder meer door het grote aantal

tijdelijke banen en hun lage onderwijsniveau.⁷ Met name de jeugdwerkloosheid blijkt een hardnekkig probleem te vormen, met een werkloosheidspercentage van meer dan 20 procent.⁸

Onderwijs werd door het Verwey-Jonker Instituut en door de commissie-Blok gezien als 'sleutelsector' in de integratie. Hoewel nog steeds sprake is van onevenredigheid in onderwijsresultaten van allochtonen en autochtonen, zijn op dit terrein duidelijke verbeteringen te constateren. Deels hebben deze ook demografische oorzaken, namelijk de groei van de

Het gemiddelde opleidingsniveau van allochtonen is sterk verbeterd

tweede generatie onder de migranten. Dit is ook de conclusie van het SCP in zijn jaarrapportage 2009.⁹ Het gemiddelde opleidingsniveau van allochtonen is sterk verbeterd, hetgeen zich onder meer uit in een sterk verbeterde taalbeheersing.

Vooraf bij allochtone meisjes is sprake van een duidelijke verbetering van de onderwijspositie.¹⁰ Echter, ook het SCP moet in 2009 nog vaststellen dat de verschillen tussen allochtonen en autochtonen groot blijven; het CBS spreekt in 2010 nog van een 'aanzienlijke achterstand' van niet-westerse allochtonen, maar dat deze achterstand wel steeds kleiner wordt. Met name de schoolloopbaan van veel allochtonen in het voortgezet onderwijs verloopt, zo constateert Gijsberts, nog moeizaam, met veel zittenblijvers en voortijdige schoolverlaters.¹¹

Op het terrein van wonen constateerde de commissie-Blok al dat de woningkwaliteit voor minderheden weliswaar is verbeterd, maar dat er onvoldoende oog is geweest voor de problematiek van concentratie in achterstandswijken.¹² Blijkens het jongste *Jaarrapport Integratie* van het CBS zet deze laatste trend door.¹³ Er is sprake van verbreding en verdieping van de concentratie van allochtonen in specifieke wijken.¹⁴ Dit zou onder meer te maken hebben met de demografische ontwikkeling van deze groepen, nieuwe instroom uit het buitenland, de 'witte vlucht' en de aanhoudend lage arbeidsmarktpositie van deze groepen. Er is zelfs sprake van een groeiend aantal wijken die voor meer dan vijftig procent bestaan uit niet-westerse allochtonen; in heel Nederland zijn dat er inmiddels vijftig. Het SCP constateert dat ontmoetingskansen tussen allochtonen en autochtonen hierdoor verder afnemen, en dat de contacten binnen de groepen toenemen.¹⁵ Bovendien zou er sprake zijn van een afname van de zogenaamde 'zwarte vlucht', oftewel de doorstroom van maatschappelijk stijgende allochtonen naar 'witte wijken'.

De commissie-Blok concludeerde dat de integratie relatief succesvol verloopt op de drie zojuist aangeduide sferen van integratie. De commis-

sie-Blok stelde dat 'de integratie van veel allochtonen geheel of gedeeltelijk geslaagd is en dat is een prestatie van formaat, zowel van de betreffende allochtone burgers als van de hen ontvangende samenleving'.¹⁶ Uit haar keuze voor de eerdergenoemde sferen van integratie blijkt dat de commissie een specifiek model van integratie hanteerde, met nadruk op algemene sociaaleconomische sectoren van integratie. Hierdoor liet zij een aantal anderen sferen van integratie buiten beschouwing die in het integratiedebat zoals dit in Nederland werd gevoerd wel degelijk een belangrijke rol blijken te spelen. Had de commissie andere keuzes gemaakt, dan was zij wellicht tot heel andere conclusies gekomen met betrekking tot de effectiviteit van integratiebeleid.

Zo blijkt uit de jaarrapportages integratie van het SCP en het CBS uit 2009 en 2010 dat er nog steeds sprake is van een onevenredig hoge vertegenwoordiging van niet-westerse allochtonen in de criminaliteit. Dit vormt nog altijd aanleiding voor velen om te spreken van een mislukt integratieproces. Met name Marokkanen en Antillianen worden (veel) vaker verdacht van strafbare feiten dan autochtonen: ongeveer tien procent bij Marokkanen en Antillianen tegen ongeveer twee procent bij autochtonen. Het CBS laat zelfs zien dat meer dan de helft van de Marokkaanse jongens in hun jeugd in aanraking is gekomen met de politie.¹⁷ Behalve bij de Antillianen vertonen de criminaliteitspercentages zelfs een licht stijgende trend, vooral onder minderjarigen.

Op het terrein van modernisering constateert het SCP dat weliswaar sprake is van een (sterke) verbetering van beheersing van de Nederlandse taal, maar dat vooral bij Turkse migranten het aantal interetnische contacten erg laag blijft. Wel lijkt de positie van allochtone vrouwen, inclusief Turkse en Marokkaanse vrouwen, zeer sterk te verbeteren, hetgeen onder meer blijkt uit het feit dat de leeftijd waarop deze vrouwen hun eerste kind krijgen snel hoger komt te liggen. Een belangrijke verklaring hiervoor is dat deze vrouwen steeds langer onderwijs volgen en aan het arbeidsproces blijven deelnemen.

Ten slotte constateert het SCP dat sprake is van een sterk verslechterde wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen, al laat deze juist de laatste jaren weer een lichte verbetering zien. Het CBS laat bovendien zien dat de tweede generatie zich veel vaker 'Nederlander' voelt dan bij de eerste generatie het geval was. Ruim 55 procent van de tweede generatie Marokkanen en ruim 45 procent van de tweede generatie Turken voelt zich zelfs grotendeels of volledig Nederlands, terwijl grofweg driekwart zich ook sterk verbonden voelt met het land van herkomst.¹⁸

Een steeds terugkerende discussie betreft de vraag in hoeverre de ontwikkelingen binnen diverse sferen van integratieterrainen zijn toe

te schrijven aan het gevoerde beleid.¹⁹ De commissie-Blok dichtte het relatieve succes van de integratie vooral toe aan de betrokken groepen, en niet aan het beleid. Een alternatieve verklaring voor de differentiële ontwikkeling van de integratie, al naargelang de sfeer die men beziet, kan men zoeken in algemenere maatschappelijke en economische trends. De ontwikkeling van de werkloosheid onder allochtonen houdt bijvoorbeeld opvallend gelijke tred met die onder autochtonen. Dit lijkt erop te duiden dat de werkloosheid onder beide categorieën vooral wordt bepaald door algemenere economische trends. Economische vooruitgang leidt dan tot een daling van werkloosheid en economische teruggang tot een stijging, veelal zelfs disproportioneel, omdat het kwetsbare groepen betreft. Nog een andere verklaring voor de lastige duiding van de mate waarin het integratiebeleid effectief is geweest, heeft te maken met de doorwerking van algemeen beleid. De vermeende effecten van het specifieke integratiebeleid zijn vaak moeilijk te onderscheiden van die van algemeen beleid, bijvoorbeeld op terreinen als arbeid of onderwijs.

ONBEDOELDE EFFECTEN

De discussie over het mislukken van integratie gaat echter niet alleen om de formele doelstellingen van het integratiebeleid, maar ook over mogelijke onbedoelde en onvoorziene effecten. Reeds aan het einde van de jaren tachtig ontstond aandacht voor mogelijke onvoorziene gevolgen van het minderhedenbeleid van destijds. De groepsbenadering van dat beleid zou ertoe kunnen bijdragen dat etnische scheidingslijnen in de samenleving bestendig werden en dat de betrokken groepen zich geleidelijk zouden ontwikkelen tot afhankelijke ‘zorgcategorieën’, zo stelde de WRR destijds. Dit was mede een aanleiding voor de Raad om in 1989 het concept ‘etnische minderheden’ te verlaten en om te pleiten voor een meer geïndividualiseerde en een meer activerende benadering.²⁰ In de literatuur zijn meer

voorbeelden te vinden van onbedoelde gevolgen van het multiculturele beleidsmodel dat typerend was voor het minderhedenbeleid in de jaren tachtig. Koopmans laat bijvoorbeeld in uitgebreid empirisch onderzoek zien dat publieke

Het felle integratiedebat heeft te maken met onzekerheden in de hedendaagse samenleving

uitspraken en publieke participatie van migranten in belangrijke mate een weerspiegeling vormen van het Nederlandse multiculturele model.²¹ In Nederland zouden migranten vooral participeren langs etnische en culturele lijnen. In het Duitse differentiaalistische model zouden migranten

daarentegen vooral participeren langs lijnen van herkomst of nationaliteit.

Ook de verscherping van het integratiediscours van de voorbije jaren zou onvoorziene gevolgen hebben. Schinkel stelt dat het integratiedebat niet alleen te maken heeft met de integratie van migranten in het bijzonder, maar ook met onzekerheden in de hedendaagse samenleving in het algemeen.²² De huidige samenleving is door onder meer mondialisering en door technologische ontwikkelingen zeer onzeker geworden over de vraag hoe samenhang en identiteit gestalte te geven. Het fel oplaaierende integratiedebat is, aldus Schinkel, een uiting van 'sociale hypochondrie': een samenleving die naarstig op zoek is naar 'kwalen' die deze onzekerheid zouden veroorzaken. De verkleuring van de samenleving en het creëren van onderscheid tussen 'wij' en 'zij' zouden een centrale rol spelen in deze onzekerheid en in de zoektocht naar vastigheid.

Verscheidene studies wijzen op mogelijke averechtse effecten van een dergelijke verscherping van het integratiedebat. Zo laat Entzinger in een studie onder allochtone jongeren in Rotterdam zien dat, hoewel deze jongeren op een aantal objectieve indicatoren van integratie beter scoorden in 2006 dan in 1999, dezelfde jongeren zichzelf in die tijd als minder geïntegreerd zijn gaan zien. De verscherping van de subjectieve beleving van culturele afstand lijkt onder meer een gevolg van het verscherpte integratiediscours. Zoals Entzinger schreef: ze gaan 'voort op het pad van de integratie, maar raken tegelijkertijd uit de gratie'.²³ Dit leidt ertoe dat niet alleen de eigen etnische of culturele identiteit, maar ook steeds meer de religieuze identiteit een belangrijke 'marker' van identiteit is geworden. Het huidige integratiediscours zou aldus polarisatie in de samenleving bevorderen.

CONCLUSIE

De voortdurende discussie over het mislukken dan wel het succes van de integratie in Nederland vertroebelt het beeld op het zowel complexe als gedifferentieerde integratieproces. Enerzijds zijn de vele scherpe conflicten over integratie niet alleen te verklaren door de grote mate van politisering, maar ook de sterke onenigheid over wat integratie nu eigenlijk betekent. Het ontbreken van consensus over een definitie van integratie maakt het moeilijk om bewijs te selecteren en eenduidig te interpreteren. Dit kan leiden tot een 'dialoog tussen doven' waarbij actoren met heel andere definities van integratie elkaar simpelweg niet begrijpen. Denk maar aan actoren met een veelal sociaaleconomische definitie van integratie, die op basis van vooruitgang in de sferen van wonen, werken, weten (de drie w's) het succes van de integratie proclameren, tegenover actoren met een sociaal-culturele

definitie van integratie, die stellen dat vooral op het vlak van waarden, normen en cultuuradaptatie vooruitgang moet worden geboekt om te kunnen spreken van het succes van de integratie. In Nederland lijken de gevolgen van dergelijke onenigheden zelfs groter dan in diverse andere landen, omdat over de voorbije decennia het integratiebeleid zelf ook steeds wisselende definities van integratie heeft gekend, en beleid in bepaalde periodes niet zelden tegenstrijdig was met beleid uit voorgaande periodes.

Anderzijds is de feitelijke stand van integratie erg gedifferentieerd omdat ontwikkelingen in diverse domeinen sterk uiteen lijken te lopen. Integratie is niet, zoals bijvoorbeeld gezondheidszorg, een eenduidig beleidsdomein; het strekt zich juist uit over een veelvoud van domeinen. Waar in de sfeer van onderwijs, en tot voor kort ook werk en inkomen, duidelijk vooruitgang te merken is, is sprake van duidelijk negatievere trends in domeinen als criminaliteit en wederzijdse beeldvorming. Kijkend naar universiteiten, zoals de Erasmus Universiteit Rotterdam, wordt onmiddellijk duidelijk dat er een nieuwe en veel beter opgeleide generatie allochtonen aan de deur klopt. Tegelijkertijd geven vooral criminaliteitscijfers, en dan vooral onder Marokkaanse en Antilliaanse jongens, reden tot grote zorg.

De ontwikkelingen over de voorbije jaren maken echter opnieuw duidelijk dat integratie niet alleen een complex, maar ook een moeilijk te sturen beleidsprobleem is. Zo lijkt het 'relatieve succes' van de integratie in sociaaleconomische domeinen dat door de commissie-Blok aan het begin van het vorige decennium werd uitgeroepen, onder de huidige financieel-economische crisis alweer te eroderen. Meer nog dan autochtonen, blijken allochtonen de dupe te worden van deze crisis. Bovendien blijkt de harde roep om aanpassing en assimilatie, zoals deze reeds meer dan tien jaar klinkt in de politiek, ook onvoorziene en averechtse effecten te hebben. Het felle integratiedebat lijkt in zichzelf al een uitsluitende werking te hebben.

Noten

1 H. Entzinger, 'The rise and fall of multiculturalism. The case of the Netherlands', in: C. Joppke en E. Morawska (red.), <i>Toward assimilation and citizenship. Immigrants in liberal nation states</i>. Londen: Palgrave, 2003. 2 P. Scholten, <i>Framing immigrant integration. Dutch research-policy dialogues in comparative perspective</i>. Amsterdam: AUP, 2011. 3 Scholten 2011. 4 Zie de bijdrage van Leo Lucassen en Jan Lucassen in deze cdv-bundel.	5 Sociaal en Cultureel Planbureau, <i>Jaarrapport Integratie 2009</i>. Den Haag: SCP, 2009. 6 J. Dagevos, 'Werkloosheid, uitkeringen en werk', in: SCP 2009, p. 142. 7 Scholten 2011, p. 165. 8 Scholten 2011, p. 144. 9 SCP 2009. 10 Centraal Bureau voor de Statistiek, <i>Jaarrapport Integratie 2010</i>. Den Haag: CBS, 2010, p. 83. 11 SCP 2009, p. 133. 12 Tijdelijke Parlementaire Onderzoekscmissie Integratiebeleid/Commissie-Blok, <i>Bruggen bouwen. Eindrapport</i>

- tijdelijke commissie integratiebeleid. Kamerstukken 11 2003/04, 28 689, nr. 8-9, p. 540.*
- 13 CBS 2010, p. 140.
- 14 SCP 2009, p. 196.
- 15 SCP 2009, p. 197.
- 16 Tijdelijke Parlementaire Onderzoekscommissie Integratiebeleid/Commissie-Blok, *Bruggen bouwen. Eindrapport tijdelijke commissie integratiebeleid. Kamerstukken 11 2003/04, 28 689, nr. 8-9, p. 520.*
- 17 CBS 2010, p. 150.
- 18 CBS 2010, p. 170.
- 19 H. Entzinger en P. Scholten, 'Migratie en integratiepolitiek in Nederland', in: RMO (red.), *Migratiepolitiek voor een open samenleving*. Den Haag: RMO, 2011.
- 20 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Allochtonenbeleid*. Den Haag: Sdu, 1989.
- 21 R. Koopmans, P. Statham, M. Giugni en F. Passy, *Contested citizenship. Immigration and cultural diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005.
- 22 W. Schinkel, *Denken in een tijd van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*. Kampen: Klement, 2007.
- 23 H. Entzinger, 'Integratie, maar uit de gratie. Multi-etnisch samenleven onder Rotterdamse jongeren', *Migrantenstudies* 25 (2009), nr. 1, pp. 8-23.